

Daniel Jakubowski

Uniwersytet Warszawski, Polska

e-mail: dm.jakubowsk@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0001-8836-4084

KRYTERIA DEFINICYJNE RAŻĄCEGO NIEDBALSTWA

DEFINING CRITERIA OF GROSS NEGLIGENCE

Abstract

The article discusses the results of a study on the judgments in which the courts ruled on the issue of gross negligence. The main goal is to identify the criteria the courts adopt for defining gross negligence. Using qualitative analysis the author classifies the criteria into categories and points to the differences between them, while performing quantitative analysis indicates the frequency of particular criteria usage in practice and analyzes statistical relationship between the categories and the criteria. In addition to the conclusions concerning the concept of gross negligence, the author offers critical comments on the formulation of justifications for judgments.

KEYWORDS

gross negligence, criteria, analysis of courts' verdicts

SŁOWA KLUCZOWE

rażące niedbalstwo, kryteria, orzecznictwo sądowe

1. UWAGI WSTĘPNE ORAZ CEL ARTYKUŁU

Rażące niedbalstwo jest jedną z dwóch form winy nieumyślnej. Maciej Gutowski w swoim komentarzu określa je jako kwalifikowaną postać winy nieumyślnej¹. Odwołuje się on tym samym do bogatego orzecznictwa Sądu Najwyższego, w którym niejednokrotnie padało takie stwierdzenie.

Dość długą tradycję ma wskazywanie na graniczenie rażącego niedbalstwa z umyślnością. Już Ludwik Domański na gruncie Kodeksu zobowiązań wskazywał, że: „jest to nieostrożność granicząca z rozmyślnym działaniem lub zaniechaniem, polegająca na niezachowaniu środków bezpieczeństwa, które zwykle zachowuje każdy przeciętny człowiek”². Pogląd ten, w nieco zmodyfikowanej wersji sytuującej rażące niedbalstwo na granicy winy umyślnej bądź umyślności, znajduje się w wielu nowych komentarzach³.

Zwyczajowo rażące niedbalstwo kojarzone jest z lekkomyślnością. Biruta Lewaszkiewicz-Petrykowska wskazywała, że: „rażące niedbalstwo stanowi cięższą formę winy nieumyślnej i obejmuje swym zasięgiem lekkomyślność i specjalnie wyraźne przypadki niedbalstwa”⁴. W tym kontekście warto przytoczyć pogląd Stanisława Grobla, który krytycznie podchodzi do takiego ujmowania rażącego niedbalstwa. Jak twierdzi: „nie przyjmuję tutaj poglądu, że rażącemu niedbalstwu odpowiada stan określony na gruncie prawa karnego jako «lekkomyślność» bądź «niedbalstwo». Rażące niedbalstwo, gdy chodzi o stan psychiki sprawcy, może zawierać zarówno znamiona lekkomyślności, jak i niedbalstwa z gruntu prawa karnego, a o tym, że określamy je właśnie jako «rażące», decydują elementy obiektywne”⁵. Różnica między tymi dwoma poglądami zasadza się na tym, że w pierwszym lekkomyślność jest niejako docelową formą rażącego niedbalstwa, w drugim zaś występuje brak uprzywilejowania którejkolwiek z form.

Przechodząc do znaczenia tego pojęcia, należy wskazać, że rażące niedbalstwo jest terminem ustawowym w ustawie niezdefiniowanym. Dokonując jego literalnej wykładni, należy stwierdzić, że termin „rażący” można rozumieć jako „rzucający się w oczy” oraz „o ujemnych cechach, zjawiskach itp.: wyraźny,

¹ M. Raczynski, (w:) M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz. Art. 450–1088*, Warszawa 2016, s. 1100.

² L. Domański, *Instytucje kodeksu zobowiązań. Część ogólna*, Warszawa 1936, s. 603.

³ Zob. Z. Gawlik, (w:) A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania. Część szczególna*, Warszawa 2014, s. 1100; M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia. Art. 805–834 KC. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 607.

⁴ B. Lewaszkiewicz, *Zakres niedbalstwa jako podstawy odpowiedzialności cywilnej*, „Nowe Prawo” 1956, nr 3, s. 69.

⁵ S. Grobel, *Pojęcie rażącego niedbalstwa w kodeksie cywilnym*, „Nowe Prawo” 1979, nr 5, s. 711.

bardzo duży”⁶, z kolei niedbalstwo to „brak dbałości o coś, niestaranność”⁷. W wyniku połączenia tych dwóch znaczeń rażące niedbalstwo mogłoby być definiowane jako „rzucający się w oczy brak staranności o coś” albo „bardzo wyraźna niestaranność”. Definicje te, choć przybliżają nam znaczenie pojęcia rażącego niedbalstwa, mają znikomą użyteczność. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest to, że zwrot podlegający każdorazowo ocenie został zastąpiony innymi zwrotami ocennymi.

Obserwacja ta prowadzi do wniosku, że jest to zwrot nieostry, co z kolei implikuje określony sposób badania tego pojęcia prawnego. Po pierwsze, niezasadne jest poszukiwanie i konstruowanie definicji zwrotu nieostrego. Stałoby to bowiem w sprzeczności z celem, dla którego wprowadzono go do tekstu ustawy. Po drugie, zwroty nieostre podlegają operacjonalizacji w ramach procesu stosowania prawa. Analiza znaczeń tych pojęć będzie zatem możliwa w wyniku analizy postępowań sądowych, a konkretnie – uzasadnień orzeczeń.

Uwzględniając te uwagi, można określić cel tego artykułu jako próbę wskazania kryteriów, które służą identyfikacji danego zachowania jako rażącego niedbalstwa. Poszukiwanie kryteriów jest o tyle uzasadnione, że ocena dokonywana przez pryzmat zwrotu nieostrego nie może opierać się wyłącznie na subiektywnym przekonaniu sędziego. Sąd powinien bowiem sformułować uzasadnienie prawne rozstrzygnięcia, tak by można było prześledzić poprawność jego rozumowania. W przypadku subsumpcji, w której większa przesłanka sylogizmu jest rekonstruowana na podstawie przepisu prawnego zawierającego zwrot nieostry, nieuniknione wydaje się wskazanie, jak ten zwrot, zdaniem sądu, powinien być rozumiany.

2. METODOLOGIA BADANIA

Dobór wyroków do próby badawczej składał się z trzech kroków. W pierwszej kolejności doszło do zebrania wszystkich wyroków, które zostały „przypięte” w Systemie Informacji Prawnej LEX do artykułów albo ustępów artykułów, posługujących się pojęciem rażącego niedbalstwa. Wyroki te pochodzą z lat 2003–2019⁸.

Następnie dokonano pobieżnego przeglądu tych wyroków poprzez poszukiwanie w nich frazy „rażący”, gdyż forma ta zapewniała znalezienie wszystkich

⁶ *Słownik języka polskiego*, hasło: *rażący*, WN PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/razacy;2514202.html> (dostęp: 8.06.2022).

⁷ *Słownik języka polskiego*, hasło: *niedbalstwo*, WN PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/niedbalstwo;2488490.html> (dostęp: 8.06.2022).

⁸ Dobór wyroków do próby został zamknięty dnia 11 maja 2020 r.

wystąpień w tekście hasła „rażące niedbalstwo”, niezależnie od użytej formy gramatycznej. Na tym etapie z próby badawczej zostały usunięte wyroki niewłaściwie „przypięte” do danej jednostki redakcyjnej Kodeksu cywilnego oraz cytujące wyłącznie treść przepisu bez odniesienia się do zagadnienia rażącego niedbalstwa. Wyroki, które nie zostały na podstawie wskazanych kryteriów odrzucone, zostały poddane szczegółowej analizie.

W ramach analizy każdego z wyroków dążono do wyodrębnienia z ich treści następujących elementów:

- 1) opis stanu faktycznego;
- 2) przyjęta przez sąd definicja rażącego niedbalstwa;
- 3) rozstrzygnięcie kwestii, czy stronie można przypisać rażące niedbalstwo⁹.

Warunkiem pozostawienia danego wyroku w próbie badawczej było wystąpienie w nim co najmniej opisu stanu faktycznego oraz rozstrzygnięcia. Najczęstszą przyczyną braku rozstrzygnięcia było nieprzeprowadzenie przez stronę podnoszącą zarzut rażącego niedbalstwa skutecznego dowodu na okoliczności, które przemawiałyby za przyjęciem takiej kwalifikacji prawnej (tj. niespełnienie dyspozycji art. 6 k.c.). Poza próbą badawczą znalazły się wyroki, w których sądy nie dostrzegały adekwatnego związku przyczynowo-skutkowego. W tym miejscu należy jednak poczynić uwagę, że istnieją takie grupy stanów faktycznych, w stosunku do których część sądów stwierdzała rażące niedbalstwo, z kolei pozostała część stwierdzała brak związku przyczynowo-skutkowego¹⁰. W takich sytuacjach pozostawiano w puli również wyroki, które wskazywały na brak takiego związku, aby nie doszło do stworzenia złudnego wrażenia, że linia orzecznicza w ich przedmiocie jest jednolita. Odrzucone zostały również wyroki, w których stwierdzono winę umyślną, z racji ich braku związku z celem niniejszej pracy.

W wyniku opisanych kroków została wyłoniona próba badawcza w postaci 150 wyroków sądów powszechnych oraz Sądu Najwyższego (wykres 1). Rozkład wyroków z poszczególnych sądów jest, co prawda, nierównomierny, jednak z racji tego, że nie będą prowadzone analizy w ramach grup wyznaczonych przez rodzaj sądu wydającego wyrok, rozkład ten nie będzie wpływał na wyniki analiz. Wśród zgromadzonych wyroków 65 spraw (tj. 43,33%) zakończyło się stwierdzeniem wystąpienia rażącego niedbalstwa.

⁹ W przypadku gdy dana sprawa była przedmiotem apelacji albo skargi kasacyjnej, za rozstrzygnięcie przyjmowano stanowisko sądu, którego rozstrzygnięcie miało dla niej charakter ostateczny.

¹⁰ Na gruncie art. 827 § 1 k.c. można sądom stawiać zarzut wadliwej interpretacji w zakresie określenia, czyjego działania dotyczy ten paragraf. Wskazywany przepis ma zastosowanie w sytuacji, gdy sprawcą szkody jest sam ubezpieczony. O ile zasadne jest jego rozważenie, np. gdy wywoła on pożar swojej nieruchomości czy zniszczy swój pojazd, o tyle trudno znaleźć jego zastosowanie w przypadku kradzieży pojazdu. Należy bowiem zwrócić uwagę, że to złodziej jest tym, którego działanie wywołuje szkodę w postaci utraty pojazdu przez ubezpieczonego.

Wykres 1. Liczba wyroków ze względu na rodzaje sądów, które je wydały

3. KRYTERIA DEFINICYJNE

3.1. WPROWADZENIE

Definicje rażącego niedbalstwa przyjęte przez sądy zostały rozłożone na elementy składowe, które w tym artykule będą określane mianem kryteriów definicyjnych. Każdemu z nich został przypisany kod porządkowy. W tekście ich brzmienia zostały przytoczone tylko raz, a przy ich pierwszym pojawieniu kod porządkowy został pogrubiony.

Łącznie zostało wyodrębnionych 16 kryteriów [K] definicyjnych. Zostały one włączone do zbioru niezależnie od częstości ich występowania. W tej sekcji zostaną one omówione w kontekście sposobów oceniania zachowań przez ich pryzmat.

Wyodrębnione kryteria definicyjne nie mają charakteru bezwzględnie się wykluczającego. Oznacza to, że nie tworzą zbioru, który składa się z wielu wariantów definicji rażącego niedbalstwa, tylko zbiór twierdzeń, które służą jego operacjonalizacji. W ramach tego zbioru możemy wyróżnić poszczególne podzbiory, które odnoszą się do różnych aspektów ustalania stopnia winy. Jeśli chodzi o te podzbiory, to w ich przypadku można już stwierdzić, że pewne kryteria definicyjne nie mogą ze sobą występować w parach, gdyż dojdzie wówczas do niejasności co do przyjętego przez sąd wzorca oceny. Kolejne podsekcje stanowią próbę uporządkowania kryteriów w podzbiory, a także wskazywania na różnice, jakie zachodzą między poszczególnymi kryteriami.

3.2. RAŻĄCE NIEDBALSTWO W STRUKTURZE WINY

Rażące niedbalstwo można definiować poprzez określenie jego miejsca w strukturze winy. Tylko raz wystąpiło określenie rażącego niedbalstwa jako szczególnie wysokiego niedbalstwa [K1]. Takie określenie nie ułatwia przeprowadzenia granicy między zwykłym a rażącym niedbalstwem, a jest jedynie objaśnianiem poprzez wyrażenie synonimiczne. Wskazuje się, że „należy wyraźnie odróżnić «rażące niedbalstwo» od «zwykłego niedbalstwa», czyli takiego zachowania osoby, która przewiduje skutki swojego działania lub zaniechania, lecz spodziewa się, że ich uniknie, oraz gdy skutków tych nie przewiduje, chociaż może i powinna je przewidzieć” [K2]. To stwierdzenie rezerwuje dla zwykłego niedbalstwa zarówno lekkomyślność, jak i tzw. klasyczne niedbalstwo. Sprawia to, że zwykłe niedbalstwo wyczerpuje cały zakres winy nieumyślnej. Pogląd ten w pewien sposób jest zatem zbliżony do stwierdzenia, że „chodzi tu o takie zachowanie, które graniczy z umyślnością” [K3]. Obydwa one sytuują rażące niedbalstwo w bezpośredniej bliskości z winą umyślną.

Wracając jeszcze do [K2], należy stwierdzić, że trudno wskazać, jaką formę zachowania miałyby przybierać rażące niedbalstwo. Nie jest bowiem znana cywilistycie taka forma zachowania w ramach winy nieumyślnej, którą można by w tym układzie przypisać rażącemu niedbalstwu. Czy zatem pogląd ten sugeruje istnienie trzech stopni winy w postaci winy umyślnej, rażącego niedbalstwa i winy nieumyślnej? Możliwość takiej interpretacji, poza oryginalnym podziałem winy, nie wnosi nic praktycznego do wskazywania przypadków rażącego niedbalstwa. Nie zostaje bowiem wskazany rodzaj zachowania, który by mu odpowiadał. Można przyjąć, że jest to zachowanie, które nie odpowiada zamiarowi bezpośredniemu, zamiarowi ewentualnemu, lekkomyślności oraz klasycznemu niedbalstwu. Trudno jednak wyobrazić sobie, na czym takie zachowanie miałyby wówczas właściwie polegać, co może sugerować przyjęcie zbyt szerokiej definicji.

Zarazem możemy spotkać pogląd, że „rażące niedbalstwo stanowi cięższą formę winy nieumyślnej i obejmuje swym zasięgiem formę określaną w prawie karnym mianem lekkomyślności oraz szczególnie wyraźne przypadki niedbalstwa.” / „Jako rażąco niedbałe należałoby ocenić przede wszystkim zachowanie lekkomyślne, albowiem jako połączone z przewidywaniem skutku jest bliższe umyślności niż klasyczne niedbalstwo” [K4]. Pogląd ten odwołuje się do pojęcia lekkomyślności, która co do zasady miałaby przesądzać o rażącym niedbalstwie, a więc osadza on to pojęcie w granicach winy nieumyślnej. Ponadto wskazuje na gradację stopni winy i to, że przypadki znajdujące się na granicy między umyślnością a nieumyślnością powinny być uznawane za rażące niedbalstwo.

Poglądem, który należy uznać za bardziej zasadny, jest [K4]. W jego przypadku wypracowane są już kryteria, które pozwalają na ustalenie rażącego niedbalstwa, gdyż wystarczy uznać wystąpienie lekkomyślności po stronie dzia-

lającego. Problemem pozostaje jednak wskazywanie „szczególnie wyraźnych przypadków niedbalstwa”. W obydwóch kryteriach pozostawiono bowiem miejsce na zaklasyfikowanie tzw. klasycznego niedbalstwa jako rażącego niedbalstwa.

3.3. RAŻĄCE NIEDBALSTWO A MODEL ZACHOWANIA OKREŚLONEGO TYPU CZŁOWIEKA

W kryteriach znajdują się odwołania do pewnego typu osoby, która działa w danych warunkach. Kryteria te stawiają różne wymagania co do poziomu wiedzy i doświadczenia życiowego:

- „Jako rażące niedbalstwo określa się także brak staranności, jakiej można wymagać od osób najmniej rolgarniętych”. / „Chodzi zatem tylko o takie przypadki, gdy osoba postępuje w sposób oczywiście sprzeczny z zasadami bezpieczeństwa powszechnie znanymi i rozumianymi nawet przez osoby o niskim poziomie intelektualnym. / Przez rażące niedbalstwo w orzecznictwie i doktrynie powszechnie rozumie się niedołożenie takiej staranności lub niezachowanie takich środków ostrożności, których można wymagać od osób nawet najmniej przezornych i rolgarniętych” [K5]¹¹.

- „Punktem odniesienia dla powyższej oceny (...) jest normalna reakcja zwykłego człowieka w analogicznej sytuacji”. / „(...) działanie z rażącym niedbalstwem oznacza taką sytuację, w której dana osoba zdaje sobie sprawę z grożącego jej niebezpieczeństwa, gdyż zwykle ono występuje w danych okolicznościach faktycznych, tak że człowiek o przeciętnej przezorności ocenia je jako ewidentne, a mimo to, z naruszeniem przepisów, bez potrzeby naraża się na to niebezpieczeństwo, ignorując następstwa własnego zachowania” [K6]¹².

- „Punktem odniesienia dla powyższej oceny są zasady postępowania oczywiste dla większości rozsądnie myślących” / „(...) jak podkreślają niektórzy autorzy – oczywistego dla każdego rozsądnego człowieka” [K7].

- „(...) ubezpieczający zaniedbał takiej czynności zachowującej ubezpieczone dobro przed zajściem zdarzenia powodującego odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń, której niedopełnienie byłoby czymś absolutnie oczywistym w świetle doświadczenia życiowego dostępnego każdemu przeciętnemu uczestnikowi obrotu prawnego i w sposób wprost dla każdego przewidywalny mogło dopro-

¹¹ Model ten odwołuje się do rzymskiej paremii „culpa lata est nimia negligentia, id est non intelligere quod omnes intlegunt”. Rozpropagowanie tego wzorca w polskiej nauce przypisuje się W. Czachórskiemu.

¹² Taki pogląd wyrażał L. Domański, który wskazywał na to, że rażące niedbalstwo znajduje się poniżej zachowania człowieka przeciętnego – L. Domański, *Instytucje ...*, s. 608. Podobne stanowisko można znaleźć również we współczesnym piśmiennictwie – zob. W. Borysiak, (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania. Część ogólna*, t. IIIA, Warszawa 2017, s. 1018.

wadzić do powstania szkody przedmiotowo podlegającej ochronie ubezpieczeniowej” [K8].

[K5] odwołuje się do kategorii człowieka, którego cechy, takie jak: rozgarnięcie, poziom intelektualny, przezorność, znajdują na najniższym poziomie. Pogląd ten należy uznać za słuszny w zakresie, w jakim przewiduje on przypisanie rażącego niedbalstwa osobie, która zachowuje się poniżej najniższych oczekiwań, jakie moglibyśmy stawiać osobie, która może w ogóle ponosić odpowiedzialność. Jedyny zarzut, jaki można postawić tak sformułowanemu pogładowi, brzmi, czy osobie, która znajduje się na wyższym poziomie jednej lub kilku spośród wskazanych cech, można postawić zarzut rażącego niedbalstwa wyłącznie wówczas, gdy narusza tak elementarne zasady ostrożności.

Wyższy standard zachowania od [K5] ustanawia model [K6], który odwołuje się do zachowania zwykłego człowieka. Oprócz tego, że na tej podstawie więcej przypadków może zostać objętych zarzutem rażącego niedbalstwa, to zostaje wprowadzone kolejne pojęcie do zdefiniowania. Zwykły człowiek jest tu zapewne rozumiany jako człowiek przeciętny. Można więc w drodze analogii do poglądu [K5] powiedzieć, że jest to osoba o przeciętnym poziomie inteligencji czy przeciętnie rozgarnięta albo przezorna. Wzorzec ten wydaje się jednak trudniejszy do stosowania od prezentowanego w [K5]. Łatwiej bowiem jest wskazać, czego można oczekiwać od osoby o najniższych zdolnościach, niż ustalić ten zakres dla przeciętnego człowieka.

Najwyższy standard ustanawia wzorzec [K7], który mówi o wzorcu rozsądnych ludzi. Pojęcia tego nie należy utożsamiać ze wzorcem zwykłego człowieka, gdyż nieuzasadnione wydaje się przyjmowanie, że zwykły człowiek to człowiek rozsądny. Zwykły człowiek jest pewną konstrukcją uśredniającą występowanie pewnych cech, z kolei człowiek rozsądny wykazuje się cechą w postaci rozsądku w wysokim, jeśli nie w najwyższym stopniu. Bardziej logiczny spośród zaprezentowanych wariantów w ramach [K7] jest wzorzec oczywistości dostępnej każdemu rozsądnemu człowiekowi. Jeżeli bowiem mamy jednorodną kategorię ludzi rozsądnych i stosują oni w tych samych okolicznościach różne zasady postępowania, to oznacza, że ich wybór nie jest wcale taki oczywisty. Poza tym, jeśli dla większości osób rozsądnych coś jest oczywistością, to należy podać w wątpliwość rozsądną część tej mniejszości.

Z boku tej gradacji znajduje się model przeciętnego uczestnika obrotu prawnego [K8]. Najbardziej zbliżony jest on do wzorca zwykłego człowieka, gdyż również odwołuje się do kategorii uśrednionych. Wprowadza jednak element uczestnictwa w obrocie prawnym, który nieco podnosi poziom wymaganej staranności w porównaniu do modelu zwykłego człowieka. Określanie kogoś jako przeciętnego uczestnika obrotu prawnego sugeruje, że jest to osoba, której działania w sferze prawnej nie ograniczają się wyłącznie do umów powszechnie zawieranych w drobnych, bieżących sprawach życia codziennego. Wydaje się, że posiadane przez niego doświadczenie pozwala na stawianie mu wyższych wymo-

gów w zakresie staranności niż zwykłemu człowiekowi. Wzorca [K8] nie ma z kolei sensu przyrównywać do modelu [K7], gdyż nie da się ustanowić między nimi żadnej przekonującej relacji logicznej.

Przyjęcie danego modelu może prowadzić do różnej oceny tego samego zachowania. O ile nie ma problemu, gdy dane zachowanie mieści się w naruszeniu minimalnych standardów, gdyż w każdym z tych modeli byłoby to rażące niedbalstwo, o tyle inaczej będzie w sytuacji, gdy dane zachowanie narusza sposób postępowania, jakiego można oczekiwać od każdego rozsądnego człowieka. Wówczas sądy przyjmujące definicje [K5] powinny dopatrzeć się wyłącznie niedbalstwa, z kolei te posługujące się [K7] oceniają je jako rażące niedbalstwo.

3.4. RELACJA RAŻĄCEGO NIEDBALSTWA Z NALEŻYTĄ STARANNOŚCIĄ

W wyrokach możemy spotkać stwierdzenie, że: „pojęcie «rażącego niedbalstwa» zawarte w przepisie art. 827 § 1 k.c. nie może być traktowane za równoznaczne z pojęciem należytej staranności, o jakim mowa w art. 355 k.c. Gdyby pojęcia te były znaczeniowo tożsame, art. 827 § 1 k.c. wyłączałby odpowiedzialność ubezpieczyciela nie w przypadku rażącego niedbalstwa, ale w przypadku działania poszkodowanego bez zachowania należytej staranności” [K9]. Twierdzenie to należy uznać za słuszne. Nie wyklucza ono jednak możliwości rozpatrywania zachowania w kategoriach należytej staranności i wykorzystania wypracowanych już metod w tym zakresie.

Do problemu odstępstwa od należytej staranności można podchodzić dwojako. Po pierwsze, można zająć się odpowiedzią na pytanie, jaki poziom staranności musi zostać przekroczony, by mówić o rażącym niedbalstwie. W orzecznictwie możemy spotkać następujące stwierdzenia, które zbiorczo zostały zebrane w kategorii [K10] „(...) rażące niedbalstwo występuje wtedy, gdy przewoźnikowi można przypisać naruszenie podstawowych zasad ostrożności” / „Rażące niedbalstwo zachodzi w przypadku przekroczenia podstawowych, elementarnych zasad ostrożności czy też ogólnie prawidłowego zachowania się w danej sytuacji”. / „(...) przekroczenia elementarnego poziomu staranności i postępowania poniżej minimalnego poziomu wiedzy i umiejętności”. / „(...) rozumie się niezachowanie minimalnych (elementarnych) zasad prawidłowego zachowania się w danej sytuacji. O przypisaniu pewnej osobie winy w tej postaci decyduje więc zachowanie się przez nią w określonej sytuacji w sposób odbiegający od miernika staranności minimalnej”. Przez tę kategorię zbiorczo reprezentowany jest podstawowy bądź minimalny poziom staranności. Można przyjąć, że są to pojęcia tożsame, gdyż określają, że w skład tej staranności wchodzi tylko najbardziej elementarne zasady. Ich każdorazowe naruszenie może zostać uznane za rażące niedbalstwo.

Po drugie, mamy pogląd, który mówi, że: „rażące niedbalstwo to coś więcej niż brak zachowania zwykłej staranności w działaniu (a w zakresie prowadzonej działalności gospodarczej ocenianej przy uwzględnieniu podwyższonego miernika)” [K11]. Do postawienia zarzutu rażącego niedbalstwa wymagane jest nie tylko niezachowanie należytej staranności, lecz także różnica między właściwym a faktycznym zachowaniem powinna być znacząca.

W orzecznictwie możemy spotkać różne poglądy mówiące o tym, jak duża powinna być ta różnica. Jeden z nich stwierdza, że: „o ile zatem zachowanie odbiegające *in minus* od zachowania pożądanego z punktu widzenia należytej staranności kwalifikować należy jako niedbalstwo, to dopiero w sytuacji, gdy różnica pomiędzy pożądanym wzorcem a zachowaniem sprawcy jest bardzo znacząca, można zachowanie takie kwalifikować jako rażące niedbalstwo” [K12]. Inny z kolei dostrzega rażące niedbalstwo w sytuacji, gdy „stopień naganności postępowania drastycznie odbiega od modelu właściwego w danych warunkach zachowania się dłużnika” [K13]. Ten drugi pogląd wydaje się ograniczać liczbę przypadków, które mogą być uznane za rażące niedbalstwo. Zobaczmy bowiem, że zachowanie, które drastycznie odbiega od modelu staranności, jest bardziej naganne, niż tylko to, które odbiega bardzo znacznie. Zachowanie to oprócz oczywistej nieprawidłowości powinno wzbudzać oburzenie czy „naruszać w sposób rażący poczucie przyzwoitości lub dobrego smaku”¹³. Samo więc odejście od wzorca należytego zachowania, nawet w sposób bardzo znaczny, nie stanowi o rażącym niedbalstwie, jeśli nie pociąga za sobą dodatkowej nagannej oceny.

3.5. PRZEWIDYWANIE SKUTKÓW ZACHOWANIA W KONTEKŚCIE RAŻĄCEGO NIEDBALSTWA

W aspekcie przewidywania skutków zachowania można wskazać następujące próby określenia rażącego niedbalstwa:

- „rażące niedbalstwo przypisać można w wypadku nieprzewidywania szkody jako skutku działania lub zaniechania ubezpieczającego, o ile doszło do przekroczenia podstawowych, elementarnych zasad staranności” [K14];
- „wykładnia tego pojęcia [tj. rażącego niedbalstwa] powinna zatem uwzględnić kwalifikowaną postać braku zwykłej lub podwyższonej staranności w przewidywaniu skutków działania” [K15];
- „przyjęcie, że taki wypadek zachodzi [tj. rażące niedbalstwo], jak wskazuje się w orzecznictwie, wymaga uwzględnienia obiektywnego stanu zagrożenia oraz kwalifikowanej postaci braku zwykłej staranności w przewidywaniu skutków, a więc uwzględnienia staranności wymaganej od działającej osoby” [K16].

¹³ *Słownik języka polskiego*, hasło: *drastyczny*, WN PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/drastyczny;2555429.html> (dostęp: 8.06.2022).

Wszystkie te twierdzenia odnoszą się do nieprzewidzenia wystąpienia szkody. Ich bliższa analiza wskazuje na to, że ustanawiają one różny wymagany stopień przewidywania skutków. W przypadku [K14] rażącym niedbalstwem jest naruszenie podstawowych elementarnych zasad staranności w przewidywaniu skutków działania lub zaniechania, których efektem jest powstanie szkody. [K15] mówi o kwalifikowanej postaci braku zwykłej lub podwyższonej staranności w przewidywaniu skutków działania, zaś [K16] mówi wyłącznie o kwalifikowanej postaci braku zwykłej staranności w przewidywaniu skutków.

[K14] w przeciwieństwie do [K15] oraz [K16] nie mówi o braku staranności w przewidywaniu szkody, lecz o przekroczeniu podstawowych zasad staranności. Może to prowadzić do dwojakich interpretacji. Jeśli ktoś przekracza podstawowe zasady staranności, to *de facto* jego działaniu nie można przypisać staranności, czyli mamy do czynienia z brakiem staranności. Zarazem możemy mówić o tym, że poglądy [K15] i [K16] uznają za rażące niedbalstwo wyłącznie przewidywanie całkowicie pozbawione staranności, z kolei [K14] również takie, które odpowiada zasadom staranności, jednak jego proces został obciążony poważnymi błędami. Bardziej praktyczna wydaje się pierwsza interpretacja, której efektem jest mocne zbliżenie tych trzech poglądów. W przypadku drugiej dochodzi bowiem do potrzeby wytyczania granicy między brakiem staranności a jej znikomym występowaniem.

Nie można jednak pomijać faktu, że w przypadkach [K15] oraz [K16] mowa jest o kwalifikowanym braku staranności. Oznaczałoby to, że sam brak staranności nie jest wystarczający. Pytaniem pozostaje, na czym kwalifikowalność tego braku miałaby polegać. Jedynym sensownym rozwiązaniem wydaje się przyjęcie, że chodzi tu o niedochowanie staranności, jakiej można by oczekiwać nawet od osób najmniej rozgarniętych. Pogląd [K14] z kolei nie zawiera odwołania do innych omawianych aspektów winy. Naruszenie podstawowych zasad staranności jest wystarczające do przypisania rażącego niedbalstwa i na tym zasadza się różnica między tymi poglądami, pozwalająca traktować je jako oddzielne kryteria definicyjne.

Różnicą między [K15] a [K16] jest wskazanie w pierwszym z tych poglądów na podwyższoną staranność. Stanowi to znaczne rozszerzenie możliwości zaklasyfikowania danego przypadku jako rażącego niedbalstwa. Trudno przyjąć, by przez pojęcie podwyższonej staranności rozumieć staranność, jakiej wymaga się od przedsiębiorcy w rozumieniu art. 355 § 2 k.c. Kodeks nie posługuje się tym pojęciem, a staranność przedsiębiorcy jest starannością zwykłą, uwzględniającą zawodowy charakter tej działalności. Twierdzenie to znajduje potwierdzenie w wyroku Sądu Najwyższego, w którym sąd stwierdził, że: „W piśmiennictwie nieraz określa się to mianem podwyższonej staranności przedsiębiorcy, co nie jest precyzyjne, nie chodzi bowiem o wyższą staranność wobec przeciętnej (ogólnej) wymaganej w obrocie powszechnym, lecz o staranność zawodową, a więc

inną niż powszechna, mającą wzorce konstruowane od razu z uwzględnieniem profesjonalizmu podmiotów, której dotyczy”¹⁴.

O ile zwykłą staranność w przewidywaniu skutków możemy rozumieć jako przewidywanie oczywistych skutków działań lub zaniechań, o tyle podwyższona staranność polegałaby na wykroczeniu poza ten zakres. To spostrzeżenie z kolei rodzi pytanie, jak daleko poza ten zakres należy wykroczyć, aby znaleźć się już w ramach podwyższonej staranności. Może tu chodzić o skutki potencjalne, których szansa wystąpienia jest znacznie niższa niż skutków oczywistych. W tym miejscu rodzi się pytanie, co byłoby w tym układzie kwalifikowaną postacią braku podwyższonej staranności. Odpowiedzią jest zapewne nieprzewidzenie skutku, który miał potencjalnie niską szansę wystąpić. Prowadzi to tylko do kolejnego pytania o to, jak mało prawdopodobne skutki powinna obejmować podwyższona staranność. Na to pytanie nie sposób już udzielić jednoznacznej odpowiedzi.

Problemem jest również wskazanie, co w konkretnym stanie faktycznym wyznacza obowiązek przewidywania z podwyższoną starannością. W pierwszej kolejności na myśl przychodzą niecodzienne okoliczności czy trudne warunki atmosferyczne, które wymagają przedsięwzięcia większych środków ostrożności. W orzecznictwie można spotkać pogląd, że obowiązek uruchomienia w takich okolicznościach wyższych aktów staranności musi więc być oceniany jako mieszczący się w regułach przewidywalności¹⁵. Zobaczmy jednak, że to przesunięcie na oś zagrożenia nie implikuje wyższego stopnia staranności w przewidywaniu. W celu lepszego zobrazowania przyjrzyjmy się sytuacji kierowcy, który jedzie samochodem podczas ulewy. W tej sytuacji przewidywanie przez niego, że droga hamowania w takich warunkach jest dłuższa, w związku z czym zmniejsza prędkość, nadal stanowi zwykłą staranność w przewidywaniu skutków. Jest to bowiem myśl, która nie wymaga skomplikowanej wiedzy, a poza tym jest wykładana kierowcom podczas kursów na prawo jazdy i powinna być zawsze na uwadze kierowcy w takich warunkach. Niewyjaśnione zatem pozostaje, co ma sprawiać, że możemy skutecznie komuś zarzucić, że w danych okolicznościach powinien przewidywać z wyższą starannością.

Uwzględniając powyższe uwagi, wydaje się, że pogląd przyjęty w [K15] jest poglądem, który przy próbie jego praktycznego zastosowania w ogóle nie pomaga oddzielać przypadków zwykłego i rażącego niedbalstwa. Problemem jest zarówno określenie, dokąd sięga podwyższona staranność, bo absurdalne byłoby przyjęcie, że rozciąga się na wszystkie, nawet najmniej prawdopodobne skutki, a także w jakich sytuacjach można oczekiwać takiego stopnia staranności. Poza tym nadmiernie rozszerza możliwość zarzutu rażącego niedbalstwa. Zobaczmy, że kierowca, zostawiając pojazd na parkingu strzeżonym, też powinien przewidywać, że może dojść do kradzieży. Istnieje bowiem taka możliwość, a rzecz taka

¹⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 marca 2012 r., I CSK 330/11, LEX nr 1217097.

¹⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 2012 r., II CSK 202/12, LEX nr 1303227.

nie jest trudna do przewidzenia, gdyż kradzież może nastąpić w każdym miejscu. Uznanie takiego zachowania za rażące niedbalstwo, w mojej ocenie, jest więc niezasadne.

4. ANALIZA STATYSTYCZNA KRYTERIÓW DEFINICYJNYCH

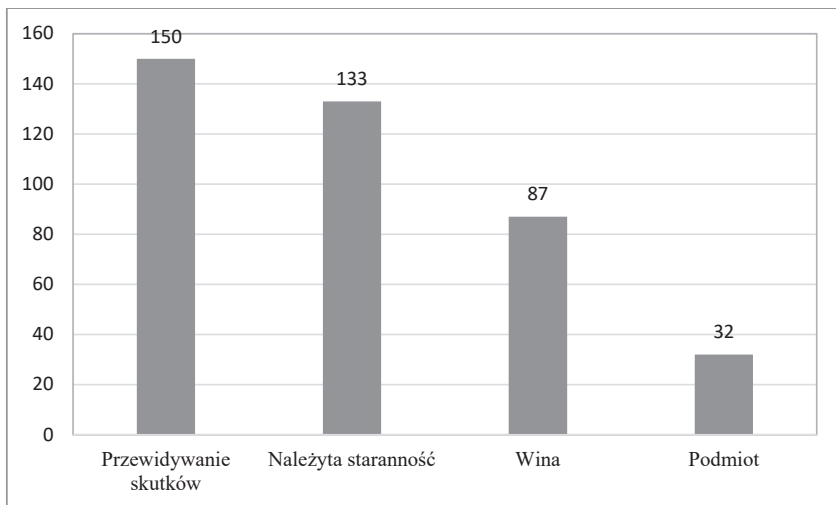
4.1. UWAGI OGÓLNE

Na wstępie należy zaznaczyć, że w stosunku do poniższych analiz należy powstrzymać się przed nadmiernym przypisywaniem korelacji między rozstrzygnięciami a kryteriami czy kategoriami. Kryteria definicyjne nie są bowiem jedynym czynnikiem determinującym rozstrzygnięcie sądu. Przeciwnie założenie można przyjąć wyłącznie wówczas, gdybyśmy mieli do czynienia ze zbiorem takich samych okoliczności tworzących stan faktyczny. Ponadto istnieją takie zachowania, które niezależnie od przyjętego kryterium zostałyby uznane za rażące niedbalstwo, gdyż naruszają nawet najniżej określone standardy. Oznacza to, że dla części przypadków, niezależnie od tego, jakie kryterium przyjąłby sąd, dane zachowanie i tak spotkałoby się z taką samą oceną.

W toku powyższej analizy udało się wyodrębnić 16 kryteriów definicyjnych. Średnio w wyrokach znajdowały się przynajmniej dwa kryteria definicyjne (średnia dla całej próby 2,68). Nie sposób wskazać występowania jakiegoś związku między liczbą kryteriów definicyjnych a rodzajem rozstrzygnięcia. Uwagę powinien zwracać za to fakt, że w przypadku aż 32 orzeczeń (21,33%) sądy nie przytoczyły w treści wyroku choćby jednego kryterium rażącego niedbalstwa. Sytuację tę należy uznać za niepokojącą, gdyż niewskazanie przez sąd żadnych kryteriów, którymi się kierował, uniemożliwia dokonanie oceny poprawności rozumowania sądu. Samo stwierdzenie, że zachowanie bądź zaniechanie jest rażącym niedbalstwem, nie wydaje się z kolei wystarczająco przekonujące.

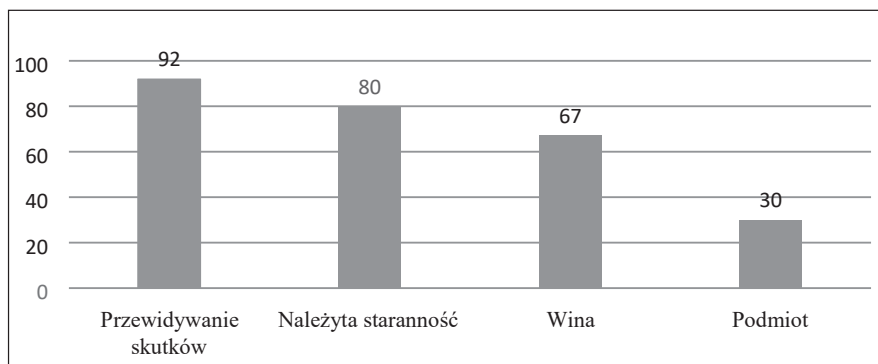
4.2. ANALIZA KATEGORII DEFINICYJNYCH

W pierwszej kolejności przyjrzyjmy się kategoriom wyodrębnionym w poprzedniej sekcji (dla przejrzystości wykresów kategoria dotycząca modelu zachowania człowieka określonego typu została określona słowem „podmiot”). Na wykresie 2 zostały one zaprezentowane wraz z liczbą wystąpień kryteriów definicyjnych wchodzących w ich skład. Na jego podstawie można stwierdzić, że aspekty przewidywania skutków oraz zachowania należytej staranności są tymi, na które sądy szczególnie zwracają uwagę przy rozpatrywaniu zarzutu rażącego niedbalstwa.

Wykres 2. Liczba wystąpień kryteriów definicyjnych poszczególnych kategorii

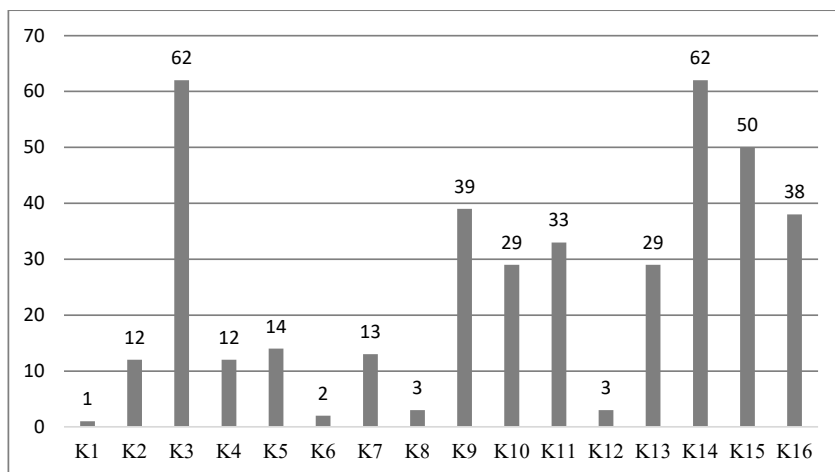
Jeśli jednak spojrzymy na liczbę wyroków, w których wystąpiło chociaż jedno kryterium definicyjne z danej kategorii (wykres 3), to zauważymy, że właściwie tylko rozważania na temat modelu zachowania człowieka określonego typu pozostają na uboczu uwagi sądów. Najczęściej występującymi łącznie kategoriami są przewidywanie skutków oraz wina. Występują one łącznie w 58 wyrokach (49,15% wyroków, w których wystąpiło chociaż jedno kryterium). Z dość zbliżoną częstością występują pary: przewidywanie skutków–należyta staranność oraz należyta staranność–wina, obie w przypadku 47,46% takich wyroków. Te trzy najpopularniejsze kategorie występują razem w 40,68% wyroków zawierających chociażby jedno kryterium. Pozwala to stwierdzić, że rozważania na temat rażącego niedbalstwa krążą właśnie wokół tych kategorii.

Wykres 3. Liczba wyroków, w których wystąpiła dana kategoria definicyjna

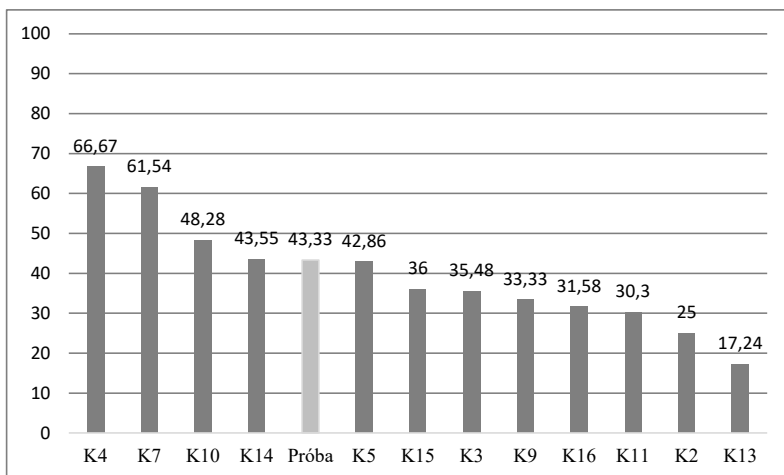
4.3. ANALIZA KRYTERIÓW DEFINICYJNYCH

Na wykresie 4 widać dość duży stopień zróżnicowania występowania poszczególnych kategorii. Najczęściej wskazywanymi cechami rażącego niedbalstwa są: nieprzewidywanie szkody jako skutku działania lub zaniechania ubezpieczającego, o ile doszło do przekroczenia podstawowych, elementarnych zasad staranności [K14], oraz graniczenie rażącego niedbalstwa z umyślnością [K3]. Jednocześnie widać, że w przypadku kilku zmiennych, takich jak: [K1], [K6], [K8], [K12], nie można prowadzić analiz statystycznych ze względu na bardzo niski odsetek wystąpień. Analiza zmiennych [K2], [K4], [K5] oraz [K7] musi być z kolei prowadzona z dużą ostrożnością.

Wykres 4. Liczba wyroków, w których wystąpiło dane kryterium definicyjne

Wykres 5 odzwierciedla, jak często w przypadku przywołania określonego kryterium definicyjnego zostało stwierdzone rażące niedbalstwo. Punktem odniesienia dla analiz jest odsetek stwierdzeń rażącego niedbalstwa w całej próbie. Na szczególną uwagę zasługują odchylenia poniżej tego odsetka. Zobaczmy, że najrzadziej stwierdzono rażące niedbalstwo w sytuacji, gdy odwoływano się do drastycznego odejścia od wzorca postępowania [K13]. Rezultat taki odpowiada uwagom przedstawionym w sekcji 3.4, wskazującym na znaczne potencjalne ograniczenia liczby przypadków, które mogą zostać jako takie zaklasyfikowane.

Wykres 5. Odsetek stwierdzeń rażącego niedbalstwa przy wystąpieniu danego kryterium definicyjnego

W sekcji 3 zostały również zaprezentowane pewne gradacje określonych modeli ze względu na potencjalną liczbę przypadków, jakie na ich podstawie mogą zostać objęte pojęciem rażącego niedbalstwa. Taka relacja zachodziła między modelem osoby najmniej rozgarniętej [K5] a modelem rozsądnego człowieka [K7]. Liczebność wystąpień obu modeli znajduje się na zbliżonym poziomie, w związku z czym mogą one zostać porównane. Zgodnie z oczekiwaniami płynącymi z analizy semantycznej tych kryteriów definicyjnych przyjęcie modelu rozsądnego człowieka częściej skutkuje stwierdzeniem rażącego niedbalstwa niż w przypadku osoby najmniej rozgarniętej. Należy jednak pamiętać, że te kryteria definicyjne nie były zbyt licznie reprezentowane w próbie, w związku z czym ta prawidłowość wymagałaby sprawdzenia na większej próbie.

Z podobną zależnością mamy do czynienia w aspekcie braku staranności w przewidywaniu skutków. Przyjęcie modelu, w którym jest mowa tylko o braku zwykłej staranności [K16], powinno skutkować objęciem mniejszej liczby przypadków kwalifikacją rażącego niedbalstwa w przeciwieństwie do modelu rozszerzonego o podwyższoną staranność [K15]. Analiza danych potwierdza występowanie takiej prawidłowości. W tej kategorii oczekiwanym związkiem było również to, że [K14] powinno obejmować więcej przypadków określeniem rażącego niedbalstwa, gdyż nie odwołuje się ono do pojęcia kwalifikowanego braku w przeciwieństwie do modeli [K15] oraz [K16], co i tym razem znalazło odzwierciedlenie w zebranych danych

W poprzedniej sekcji wykazano, że niektóre kryteria definicyjne ustalają różny zakres przypadków, które mogą być uznane za rażące niedbalstwo. Idealną sytuacją byłoby zatem, żeby warianty z tej samej kategorii nie występowały

łącznie w treści wyroków. W przeciwnym razie pojawia się pytanie, który z nich jest punktem odniesienia dla oceny zachowania albo zaniechania. Prezentowany wymóg najsłabiej spełniany jest w ramach kategorii przewidywania skutków. Zobaczmy, że w przypadku aż 44,12% wyroków, spośród orzeczeń, w których wystąpił choć jeden z modeli [K14] lub [K16], wystąpiły jednocześnie oba te modele. Zaskakujące wydaje się również dość wysokie współwystępowanie [K15] oraz [K16] na poziomie 27,54%, skoro te dwa modele aż tak znacząco się między sobą różnią. Wszystkie trzy kryteria występują razem w 15,22% wyroków, w których znalazło się chociaż jedno z nich.

5. PODSUMOWANIE

Artykuł stanowi przegląd kryteriów wykorzystywanych przez orzecznictwo do operacjonalizacji zwrotu nieostrego, jakim jest rażące niedbalstwo. Najczęściej wskazywanymi kryteriami rażącego niedbalstwa są jego graniczenie z umyślnością oraz nieprzewidywanie szkody jako skutku działania lub zaniechania, o ile doszło do przekroczenia podstawowych, elementarnych zasad staranności. W analizie ilościowej możemy odnaleźć potwierdzenie gradacji, jakie zachodzą między poszczególnymi kryteriami na poziomie analizy jakościowej. Z dużą ostrożnością można stawiać wnioski, że sposób doboru kryteriów z poszczególnych kategorii faktycznie oddziałuje na rozstrzygnięcie w danej sprawie.

Kryteria definicyjne można umieścić w ramach czterech kategorii: miejsca rażącego niedbalstwa w strukturze winy, modelowego działania określonego typu człowieka, relacji między pojęciami należytej staranności i rażącego niedbalstwa oraz przewidywania skutków zachowania. Na podstawie analizy ilościowej można stwierdzić, że w praktyce orzeczniczej stosunkowo najmniejsze znaczenie ma ocenianie zachowań poprzez odwołanie się do pewnego modelowego działania określonego typu człowieka.

Oprócz spostrzeżeń odnoszących się ściśle do pojęcia rażącego niedbalstwa warto również zwrócić uwagę na pewne niewłaściwe praktyki w zakresie sporządzania uzasadnień orzeczeń, w przypadku gdy podstawą roszczenia jest przepis zawierający zwrot nieostry. Jak zostało wykazane, nierzadkim przypadkiem jest brak wskazania przez sądy jakiegokolwiek kryterium, przez pryzmat którego oceniane ma być dane zachowanie, co uniemożliwia ocenę poprawności rozumowania dokonanego przez sąd. Innym problemem jest formułowanie dwóch czy trzech kryteriów definicyjnych z kategorii przewidywania skutków – bez rozstrzygnięcia, które z tych kryteriów powinno być podstawą oceny danego zachowania. Takie działanie świadczy raczej o budowaniu szerokich podstaw uzasadnienia swojej decyzji, niż o rozstrzyganiu zgodnie z jakimś konkretnym

wzorcem. Należałoby zatem apelować, by sądy po rozważeniu treści kilku kryteriów wyraźnie określały, które zostały przez nie wybrane.

REFERENCES

- Borysiak W., (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania. Część ogólna*, t. IIIA, Warszawa 2017
- Domański L., *Instytucje kodeksu zobowiązań. Część ogólna*, Warszawa 1936
- Gawlik Z., (w:) A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Zobowiązania. Część szczególna*, Warszawa 2014
- Grobel S., *Pojęcie rażącego niedbalstwa w kodeksie cywilnym*, „Nowe Prawo” 1979, nr 5
- Krajewski M., *Umowa ubezpieczenia. Art. 805–834 KC. Komentarz*, Warszawa 2016
- Lewaszkiewicz B., *Zakres niedbalstwa jako podstawy odpowiedzialności cywilnej*, „Nowe Prawo” 1956, nr 3
- Raczyński M., (w:) M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz. Art. 450–1088*, Warszawa 2016
- Słownik języka polskiego*, hasło: *rażący*, WN PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/razacy;2514202.html> (dostęp: 8.06.2022)
- Słownik języka polskiego*, hasło: *niedbalstwo*, WN PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/niedbalstwo;2488490.html> (dostęp: 8.06.2022)
- Słownik języka polskiego*, hasło: *drastyczny*, WN PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/drastyczny;2555429.html> (dostęp: 8.06.2022)
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 2012 r., II CSK 202/12, LEX nr 1303227
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 marca 2012 r., I CSK 330/11, LEX nr 1217097